

LES REGALIES EN ELS SENYORIUS DE LA MARINA ALTA AL SEGLE XVII

Jaume Noguera i Mengual

1. Introducció

Per a Fernando Andrés Robres, els drets de monopoli constituïen un dels pilars més sòlids en què es basava el règim senyorial.¹ Aquesta és, sens dubte, una observació molt encertada: d'una banda, perquè tenien una gran amplitud (molí, almàssera, forn, fleca, carnisseria, tenda, taverna, hostel i fins i tot l'era de batre el blat) i, de l'altra, perquè —com bé diu l'autor que acabem d'esmentar— eren una important font de rendes per al seu titular.

Uns tals monopolis se'ls anomena sempre “regalies” en les cartes de poblament del segle XVII, i això lògicament ens sorprén per la referència al rei que hi ha en la paraula. L'explicació és senzilla, i ens la proporciona Eugenio Ciscar Pallarés: en l'època de la reconquesta es tractava de drets exclusius de la Corona, però l'evolució històrica posterior va determinar que passaren a formar part dels béns propis del

¹ ANDRÉS ROBRES, F. “Los derechos de monopolio en la Valencia del Antiguo Régimen: el ejemplo de Alfara y Burjasot durante el siglo XVII”. *Anales de la Universidad de Alicante. Historia moderna*. N° 2 (1982), pàgina 25.

senyor feudal, bé mitjançant una donació o bé a través d'una usurpació nobiliària.²

Aclarida aquesta qüestió de caire terminològic, convé advertir que en la present exposició s'empraran indistintament els dos conceptes (monopolis i regalies). Malgrat que el primer resulta més actual i entenedor i fins i tot més escaient, ambdós són intercanviables des del punt de vista de la seua significació. Per tal d'aprofundir en aquesta qüestió, caldrà anar examinant les regalies una a una en apartats *ad hoc*. L'estudi es basarà en les mencions que apareixen en algunes cartes pobles de la Marina Alta: les de Benimeli, els Negrals, la Vall de Gallinera, la Setla – Mira-rosa, Ondara, el Verger, Forna, l'Atzúbia, Pedreguer, Xaló – Llíber i Alcanalí.

2. La carnisseria

La carnisseria és un monopoli econòmic que pertany al senyor. En el capítol IV de la Carta Poble de la Baronia d'Alcanalí s'expressa clarament l'obligació que tenen els vassalls de comprar en aquest establiment i en castiga la contravenció amb la pena de 60 sous. Aquesta suma també la recull la Carta Poble de Xaló-Llíber, però a més afegeix-hi una regulació més detallada en el capítol XXIII: *Ytem, és estat y és pactat, avengut y concordat per y entre les dites parts que lo lloch de la carnisseria haja de ser y sia públich y que nos puga matar en aquella ningún moltó ni altra res que no vaja per son peu*.

Per tant, tots els animals devien entrar vius a la carnisseria, i només dins del seu recinte es podia procedir legalment a sacrificar-los. La menció que fa aquesta carta pobla sobre el caràcter públic de la carnisseria ha de ser entesa, no tan sols en el sentit d'un accés general per a tot els veïns, sinó també com a espai sotmés a un especial control per part de les autoritats municipals. En aquest sentit, cal dir que la societat del segle XVII és extremadament primmirada en la qualitat, el pes i la comercialització de la carn. Sobre la qualitat, ja hem vist

que l'animal destinat al sacrifici ha d'estar sa. Pel que fa al pes, com a protecció dels drets del comprador, el mostassaf ha de vetlar a fi que, a la carnisseria, sempre s'hi facen pesades que no siguen fraudulentos. I, finalment, respecte de la comercialització de la carn, l'únic lloc on se'n pot oferir al públic és la carnisseria, perquè el dret de piló, és a dir, de matar, tallar, capolar i vendre l'animal s'ha d'exercir dins d'aquest complex, que té les funcions d'escorxador i expenedor.³

3. El forn

En totes les encartacions trobem una referència al forn. Se'l considera com una regalia i s'hi estableix l'obligació d'anar-hi a coure el pa que s'haja pastat. Però el capítol XXV la Carta de Forna va un punt més enllà, quan prohibeix que els pobladors *puedan hacer en sus casas ni en otra cualquier parte tenores o hornillos ni otro cualquier artificio ni modo de coser pan, so pena de veinte y cinco libras aplicadoras a la dicha Señoría y de romper y desacer dichos hornillos o artificios*.

El *tenor* (també, *atanor*) a què fa referència aquesta carta era un forn portàtil. Es tractava d'una peça ceràmica que servia principalment per a la cocció del pa. La seua forma podia ser cilíndrica o de con truncat, i presentava almenys dues obertures: la superior –l'ull– per a l'evacuació del fum i la inferior –la boca– que servia per a la introducció del combustible i, posteriorment, per a la retirada de les cendres. Funcionava amb llenya prima, palla, fems i fins i tot el pinyol de l'oliva. Quan el foc quedava reduït a brases era el moment en què s'introduïa la massa circular del pa per l'obertura superior i se l'adheria a les parets calentes del forn que, generalment, eren estriades a fi de facilitar la referida acció.

El capítol XXI de la Carta Poble de Pedreguer recull una proporció referida al forn: per cada 25 pans cuïts, els vassalls estan obligats a pagar-ne un. Cal recordar que el pa era una part fonamental de l'alimentació dels habitants de la Marina Alta al segle XVII, i aleshores es pastava a

2 CISCAR PALLARES, Eugenio (1977), *Tierra y señorío en el País Valenciano. 1570-1620*. (1977) Valencia, pàgina 228.

3 MAS MARTÍ, J. i NOGUERA MENGUAL, J. (2007) *La terra i la gent del Xaló repoblat*, Ajuntament de Xaló, pàgina 79.

casa i necessàriament s'havia de coure al forn del senyor. L'elaboració o feta del pa requeria unes eines específiques, com ara la pastera, el manil o la post, que ens apareixen molt sovint en els inventaris hereditaris d'aquella època.

El forn és, almenys des d'un punt de vista conceptual, una regalia diferent de la fleca. Per la informació que ens donen les cartes pobles, sabem que al forn es cou el pa i a la fleca, se'n ven. En les encartacions redactades en castellà, també trobem aquesta distinció entre el "horno" i la "panadería", ço és, el forn i la fleca. Aquest darrer nom sembla que és un derivat del llatí *flaccare "amollir, ablanir", que s'explicaria semànticament pel fet d'estovar o ablanir la pasta per a fer el pa (DCVB).

La Carta Poble del Verger, en el capítol VIII, diu que els vassalls estan obligats *a comprar por menudo en la panaderia, tienda, taverna y carnisseria del señor*. És evident que aquest precepte no fa esment del forn per la raó que allí només es cou el pa. El vassall del Verger que contravinga les obligacions de comprar a la fleca, tenda, taverna i carnisseria del senyor haurà de fer front a una sanció de 60 sous i *al perdimiento del pan, trigo, vino, (h)arina, carne y otras cosas respectivamente*, és a dir, tot allò que el poblador haja adquirit en establiments que no són del senyor.

4. El molí

El capítol XV de la Carta Poble d'Alcalalí obliga als vassalls a netejar una vegada a l'any la séquia i l'assut del molí. Així mateix, els repobladors han de portar motles, fusta, ferros i qualsevol altre material que resulte necessari per a la conservació i servei del molí o de les regalies en general. Aquest transport anirà a càrrec del senyor si el lloc des d'on s'han de traslladar els materials es troba a més de tres lligües dels límits del territori de la Baronia. En el cas contrari, són de compte dels colons.

Per tant, un molí hidràulic no és només l'edifici on té lloc el procés de moldre el gra; ben al contrari, cal incloure-hi un conjunt d'instal·lacions destinades a captar l'aigua del riu (l'assut), conduir-la (la séquia) i reservar-la (la bassa). El líquid element és la font d'energia

que mou les moles que transformaran el cereal en la matèria que el farà apte per al consum humà. Sense la farina, hi ha dues regalies –el forn i la panaderia– que quedarien totalment inactives.

Però el molí és també la casa d'una família que hi viu i treballa. El moliner i els seus solen ocupar habitacions situades en la part superior de l'edifici. I no és per un capritx sinó que s'ha de considerar com una mesura de prevenció per la possibilitat de copioses avingudes, un risc tan freqüent en els rius de la conca mediterrània.

Així mateix, cal assenyalar que els molins han funcionat com a elements estructuradors de l'espai rural. Per això no resulta estrany trobar en un terme municipal partides, paratges o camins que prenen el nom d'un determinat molí (a Xaló, per exemple, hi ha un camí del Molinet de Llíber).

5. L'almàssera

La Carta Poble de Benimeli, en el seu capítol XIV, no s'està de remarcar –tot i que pot resultar una obvietat– que els llauradors han de plegar les olives i portar-les a l'almàssera. La de la Vall d'Alcalà i Benissili no pot ser més explícita en la capitulació XI: *que tots los pobladors que culliran oli(ves) sien tenguts y obligats de fer lo dit oli en la almàssera de dita senyoria y no poguen fer aquells en altra part*. Aquesta mateixa norma disposa que el pinyol de les olives *haja de restar y reste per a la senyoria, per remoldre aquell o fer lo que li pareixerà*. El capítol X de dita carta ofereix als vassalls la possibilitat de quedar-se amb quatre barcelles d'olives per a fer en salmorra sense pagar cap dret.

Així mateix, el capítol IX de la Carta dels Negrais estableix que és el senyor a qui correspon fer-se càrrec de les instal·lacions de l'almàssera. Segons aquest document, té l'obligació de disposar de trull, cavalleria i premsa. És a dir, hi apareixen esmentades les dues operacions en què es concreta l'elaboració de l'oli: d'una banda, la moltura de les olives; d'altra, la premsada de la pasta obtinguda. Però, a més a més, com que el trull es mou per la força d'un equí, això explica la referència a la "cavalleria".

La Carta Pobra de l'Atzúbia, en el capítol V, constata que l'almàssera del lloc no reuneix les condicions òptimes per al seu bon funcionament i, per aquesta raó, s'hi estableix que els repobladors han d'ajudar al senyor a adobar-la *en peons y portant lo pertret a dita almàssera a ses costes, ab que lo señor (h)aja de portar mestre y pagar aquell y lo pertret necessari*. Per tant, el mestre d'obra i els materials els paga el senyor, mentre els vassalls han de fer de manobres i transportar el pertret. El capítol XIV de la Carta Pobra de Fornà diu que el senyor s'ofereix *a su costa (a) tener dicha almàssera corriente y moliente y, si alguna pieza se quebrase, (a) hacerla a su costa*.

6. L'hostal

Hi ha molt poques referències documentals sobre aquesta regalia, tret del capítol XIV de la Carta Pobra d'Ondara, que prohibeix que els pobladors *puguen parar ni tenir hostal en ses cases ni en altra part de dita vila ni terme d'aquella*.

7. La taverna

La de la taverna és una regalia distinta de la de l'hostal. El capítol VII de la Carta Pobra de la Vall de Gallinera distingeix entre la *taberna* i el *mesón*. També les cartes redactades en valencià recullen aquesta classificació. No obstant això, en la pràctica sol ser habitual que aquestes dues regalies s'arrenden i presten els seus serveis de manera conjunta.

8. La tenda

No requereix una instal·lació com en els casos del molí o l'almàssera. El capítol XIV de la Carta Pobra d'Ondara parla expressament de *lo tender que tindrà arrendada la tenda de dita vila*. Aquesta és una dada que, ben a les clares, ens indica que l'explotació del dret a vendre virtualles es realitza mitjançant un arrendament. A més, l'existència de la tenda no representa un obstacle per a la celebració del mercat setmanal. La Carta d'Ondara permet que eixe dia vinguin a vendre tots els forasters, i el tender de la vila també pot traure al mercat

les virtualles del seu establiment, però amb la condició que no apuge els preus de venda.

La Carta Pobra de Fornà, en el capítol XXIV, diu expressament que *ningún nuevo poblador ni vezino de dicho lugar ni sus descendientes puedan vender cosa alguna en sus casas*. I, tot seguit, menciona alguns articles que no poden ser objecte de lliure venda: pa, oli, vi, arròs. No és un *numerus clausus* perquè immediatament apareix una regulació àmplia que diu: *ni ninguna otra provisión de tienda por menudo haviéndola en ella*. No obstant això, hi ha recollida una excepció: *puedan, empero, vender el azeite a arrobas y medias arrobas y el vino a cántaros y medios cántaros*. És a dir, el vassalls poden vendre a casa oli i vi, però en adquisicions d'arrova o mitja arrova i cànter o mig cànter respectivament. Continuem amb la Carta de Fornà, ja que ens presenta una regulació força detallada del monopoli senyorial de la tenda. Així, en el capítol XXIII queda definida una conducta que resulta punible en el règim senyorial, ço és, la compra d'un article *fuera de dicha tienda haviéndolo en ella*. A *sensu contrario*, cal interpretar que, quan la tenda de Fornà no disposava d'una determinada mercaderia, seria totalment lícit comprar-la en un establiment d'una altra població.

9. L'era batre el blat

Una altra regalia del segle XVII consistia en les eres de batre. La seua configuració com a dret senyorial apareix reconeguda al Capítol VI de la Carta Pobra, on s'estableixen les següents disposicions: *Ytem, és estat y és pactat, avengut e concordat per y entre les dites parts que tots los grans, grosos e menuts, ques colliran en les dites terres que seran establides se hajan de portar dels camps a les heres y nos puguin portar ni batre en casa, y que de les heres nos puguin traure sens haver pagat primerament lo dret a la senyoria, sots pena en cas de contravensió de perdre lo fruyt y de xixanta sous aplicadors a la senyoria y haventhi acusador lo ters al dit acusador*.

La Baronia de Xaló disposava de dues o més eres en el moment de la signatura de la referida Carta, perquè en el Capítol XIX (numerat XVIII) podem llegir que *lo dit don Pedro promet y se obliga per sí y per tots sos successor, consentir y donar lloch pera ques fassen dos*

heres més de les [noteu ací l'ús de l'article plural que ens fa suposar l'existència de dues o més eres] *que huy hi ha, en la part emperò que lo dit señor señalarà y si per temps convindrà ferne més y lo poble ho demanara reste a voluntad y conexensa del señor.*

Amb independència del seu nombre, és evident que les eres que existien aleshores no eren suficients i, per això, tot considerant una *major comoditat dels vehins y habitants dels dits llocs*, el senyor es compromet a donar autorització perquè se'n facen dues més i a cedir els terrenys on s'hagen d'instal·lar. En una data posterior, la de 1635, en el Capbreu d'aquell any s'hi mencionen dues eres: una a la partida de Benibrai (Xaló), en la proximitat d'un pou, i una altra que Jaume Vidal en la seua confessió la denomina *la hera de dit lloch* i la situa a la partida del Pla del terme de Xaló (l'actual partida del Planet). La relació de béns de l'església de l'any 1654 fa esment d'una tercera era ubicada a la partida de la Tarafa (Xaló).

A diferència de Xaló—que tenia repartides les eres per tot el terme—, Llíber concentrava les seues en les immediacions del casc urbà. Així, el llaurador Pere Blai Noguera anomena en dues ocasions en el Capbreu de 1635 *el camí que va a les heres*, i les referències que dona aquest confessant ens indiquen clarament que les esmentades instal·lacions es trobaven a la part alta del lloc, és a dir, a la Muntanya de les Forques. Un altre conjunt d'eres, diferent de l'anterior, estaria localitzat al Pla, a la vora del camí de les Vinyes, segons les manifestacions fetes per Nofre Mas en el mateix document.⁴

10. La distribució de les regalies en els senyorius de més d'un lloc

De quina manera es distribueixen les regalies quan el senyor té més d'un lloc? En el cas de la Setla i Mira-rosa, el forn⁵, l'almàssera⁶ i l'era⁷ es trobaven a la Setla, mentre el molí i la seua bassa estaven situats a la partida de les Algoleges, al terme de Mira-rosa. Pel que fa a

la Baronia de Xaló, els quatre molins estaven ubicats al terme de Xaló (també l'almàssera i la tenda); en canvi, hi havia un forn a Xaló i un altre a Llíber i, quant a les eres, n'hi ha més d'una als dos llocs.

11. L'explotació de les regalies

Els senyors no explotaven directament les regalies, sinó que les cedien a un tercer a canvi d'una remuneració. Per regla general, s'integraven dins l'arrendament dels drets d'una senyoria junt amb els censos, però l'arrendatari solia sotsarrendar-les (*rearrendava*, en la terminologia de l'època) a un veí del lloc per períodes de temps variables (per exemple, set anys) amb una primera fase de ferm (tres) i una segona de respit o pròrroga (quatre). L'import del sotsarrendament es pagava cada any tot d'una o de manera successiva (per exemple, tres iguals terces segons el següent esquema: la primera, el darrer dia d'abril; la segona, el darrer dia d'agost i la tercera, el darrer dia de desembre).⁸

12. La fi de les regalies

L'article VII del decret del 5 d'agost de 1811 declarava l'abolició de tots els privilegis considerats exclusius, privatius i prohibitius dels senyorius. I, entre ells, esmenta els dels forns, els molins i *demás fincas de esta especie*. Amb posterioritat, les Corts del Trièni Liberal van reconèixer la vigència d'aquesta norma i en van fer la Llei esclaridora de 3 de maig de 1823. Finalment, les Corts Constituents de 1836-37 van tornar a instaurar ambdues disposicions i, alhora, en van elaborar una de nova: la Llei esclaridora de 26 d'agost de 1837.⁹ Mentre van estar vigents, les regalies van permetre que els senyors exerciren el més ferri control de l'activitat econòmica, barrant el pas a qualsevol possible iniciativa dels vassalls. Donat el seu caràcter monopolístic, les regalies eren un seriós entrebanc per a l'implantació del principi liberal de la

4 Ibidem, pàgina 78.

5 El forn es trobava a la plaça de la Setla.

6 L'almàssera estava situada al camí de Mirafior, al terme de la Setla.

7 L'era estava ubicada a les Hortes de la Setla.

8 Una altra manera d'abonar l'arrendament era en dues pagues: l'una per Sant Joan i l'altra per Nadal.

9 RUIZ ROBLEDO, Agustín, "La abolición de los señoríos", Revista de Derecho Político, N° 20, 1983-1984, pàgina 128.

lliure competència. Amb la seua abolició va desaparèixer un fonament cabdal del sistema de l'Antic Règim i va donar entrada a una economia més oberta i dinàmica.

Vista del Moli de Lliber o Matari (Jaume Noguera i Mengual)

BIBLIOGRAFIA

ALEMANY GARCIA, Salvador (2012), *Les cartes de poblament de l'Atzúbia i Fornà*, IECMA / Ajuntament de l'Atzúbia-Fornà.

ANDRÉS ROBRES, Fernando, "Los derechos de monopolio en la Valencia del Antiguo Régimen: el ejemplo de Alfara y Burjasot durante el siglo XVII". *Anales de la Universidad de Alicante. Historia moderna*. Nº 2 (1982), pàgines 25-55.

CARDONA DOMÉNECH, Carlos (2009), *La Rectoría: breve recopilación histórica de la Rectoría del Marquesado de Dénia, en el Reino de Valencia*, Ajuntament de Sagrà.

CISCAR PALLARÉS, Eugenio (1977), *Tierra y señorío en el País Valenciano. 1570-1620*, Valencia, Del Cenia al Segura.

COSTA, Pasqual; Teresa BALLESTER i Pepa GARCIA (2009), *Pedreguer, memòria d'un poble*, Ajuntament de Pedreguer.

GIL PERICÀS, Francesc; Pasqual COSTA CHOLBI; Joan-Miquel ALMELA COTS i Antoni F. GRAU ESCRIBUELA (2011), *El Verger, de la Prehistòria a la fi de l'Antic Règim*, IECMA / Ajuntament del Verger.

MAS MARTÍ, Josep i Jaume NOGUERA MENGUAL (2007), *La terra i la gent del Xaló repoblat*, Ajuntament de Xaló.

MIRALLES, Robert (1994), *Carta Poble de la vila d'Ondara*, Diputació Provincial d'Alacant.

MONSERRAT CERVERA, Miguel (2000), *Carta Poble Alcalalí 1610*. (2002), *Carta Poble de Xaló i Lliber*, Ajuntament de Xaló.

PUIG, Vicent; Josep TORRÓ; Emilio Aragó i Íñigo de Goñi (2011), *La carta de població de les Valls de Gallinera i Ebo. Edició i Estudis*, Ajuntament de la Vall de Gallinera/ Ajuntament de la Vall d'Ebo.

RUIZ ROBLEDO, Agustín, "La abolición de los señoríos", *Revista de Derecho Político*, Nº 20, 1983-1984, pàgines 121-150.